

ROZVOJ DĚTSKÉ ŘEČI

Aktivity s básničkami

Zuzana
Pospíšilová

 GRADA®

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Pospíšilová, Zuzana, 1975-

Rozvoj dětské řeči : aktivity s básničkami / Zuzana Pospíšilová. -- Vydání 2..

-- Praha : Grada, 2023. -- 1 online zdroj. -- (Pro rodiče)

Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-271-7067-8 (online ; pdf)

* 373.2 * 159.922.72 * 81'233 * 82-193-053.4 * 81:371.382 * (035)

– předškolní výchova

– vývoj dítěte

– řečové dovednosti

– říkadla

– jazykové hry

– příručky

373.2/.3 - Předškolní a primární výchova a vzdělávání [22]

ROZVOJ DĚTSKÉ ŘEČI

Aktivity s básničkami

Zuzana
Pospíšilová

 GRADA®

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.*

Mgr. Zuzana Pospíšilová

**ROZVOJ DĚTSKÉ ŘEČI
Aktivity s básničkami**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 8699. publikaci

Odpovědná redaktorka Andrea Černá
Grafická úprava Antonín Plicka
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Ilustrace Miroslava Rychtářová
Počet stran 160
Vydání 2., 2023 (Vydání 1.: Hrajeme si s básničkou, 2007)

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2023
Cover Photo © depositphotos/evgenyataman

ISBN 978-80-271-7068-5 (ePub)
ISBN 978-80-271-7067-8 (pdf)
ISBN 978-80-271-5108-0 (print)

Obsah

Úvodem	7
1. Vývoj řeči	9
2. Vývoj rozumových schopností	29
3. Rozvoj zrakového vnímání	41
4. Rozvoj sluchového vnímání	45
5. Co zvládne batole?	49
6. Co dokáže předškolák?	57
7. Co umí školák?	65
8. Co je to kreativita?	69
9. Když se řekne básnička	75
10. Hrátky s batolátky	77
11. Hádanky a básničky pro předškolní dětičky	95
12. Školní hříčky se slovíčky	133
Použitá literatura	153
Slovníček	155

Úvodem

Péče o dítě s sebou přináší nejen mnoho starostí a strachování o malé, křehké a bezbranné stvoření, ale také spoustu nezapomenutelných pocitů radosti a štěstí. Všichni, kteří vychovávají nebo někdy vychovávali dítě, jistě potvrdí, že velikými okamžiky rodičovství jsou první úsměvy a první zvuky, které malé děťátko vyloudí. Stejně významné je i zjištění, že se dítě otáčí za naším hlasem, že našemu hlasu věnuje pozornost, že naslouchá a později také rozumí tomu, co říkáme. Ale naprosto úchvatné je první opravdové slovo s významem, které se malý kojeneček naučí říkat. A co mají všechny tyto aktivity malého dítěte společného? Jsou prvními signály sociální komunikace, prvním pokusem o dorozumění se s okolím, s blízkými lidmi, kteří jsou s ním v každodenním kontaktu. A protože je tento proces velmi složitý, je nezbytné děťátku pomoci, aby se dokázalo co nejdříve zorientovat v záplavě slov a komunikačních signálů, které jej obklopují.

Rozvoj řeči probíhá ruku v ruce s rozvojem rozumovým, probíhá tedy postupně, v určitých fázích, s jasnými pravidly a zákonitostmi. Na nás rodičích je, abychom byli trpěliví, brali v úvahu vývojové možnosti dítěte a nekladli na něj přílišné nároky, protože ty mohou být příčinou některých poruch řečového vývoje – například koktavosti nebo psychicky podmíněného mutismu, kdy dítě, na protest nebo ze strachu, přestane s okolím komunikovat. Na druhou stranu však máme obrovskou šanci sami svým aktivním a kreativním přístupem děti v jejich vývoji podněcovat, můžeme jim pomáhat plnit vývojové úkoly, po jejichž splnění se jejich psychomotorika zákonitě posouvá na vývojově vyšší úroveň.

Účelem této publikace je podat jakýsi návod, jak tvořivým způsobem pracovat se slovy, s říkankami, básněmi a veršiky. Celou druhou část knihy proto doprovázejí mé vlastní básničky, které jsem začala psát pro své dvě děti. Nyní mají možnost se s nimi prostřednictvím této knihy seznámit také další děti. Možná právě tento fakt může být zajímavým podnětem pro vlastní tvorbu maminek a tatínek.

Knihu jsem záměrně rozčlenila na dvě části: část teoretickou a část praktickou. V teoretické části chci podat základní informace o tom, jak probíhá

vývoj dítěte, aby měli rodiče možnost se lépe orientovat v zákonitostech, které platí pro určité vývojové období. Nastíním zde vývoj řeči, vývoj rozumových schopností, vývoj sluchového a zrakového vnímání. V neposlední řadě se zmíním také o tom, co je to tvořivost, jak se projevuje a jak mohou rodiče sami přispět k rozvoji tvořivého myšlení svých dětí. Ráda bych vychovatelům podala co nejvíce informací, pokud možno přijatelnou a čtivou formou. Nebylo však možné se v textu vždy ubránit cizím termínům, které se mohou jevit jako obtížné či nesrozumitelné. Takové termíny přímo v textu většinou vysvětluji, ale na konci knihy navíc připojuji malý slovníček, ve kterém jsou tyto odborné výrazy abecedně seřazeny a vysvětleny. V praktické části této knížky bych ráda ukázala, že většina básniček nemusí sloužit jen k poslechu, ale dá se s nimi dělat mnoho dalších zajímavých aktivit. Podle básniček se můžeme s dítětem učit malovat, poznávat svět okolo sebe, cvičit, hrát divadlo, řešit hádanky, rozvíjet schopnosti spojené se smyslovým vnímáním a mnoho dalšího.

Protože v každé vývojové fázi jsou kladeny rozličné nároky na psychomotorickou vyzrálost dítěte, složení básniček je koncipováno tak, aby byly pro děti v konkrétním období co nejpřitažlivější. Rozhodla jsem se proto celou praktickou část rozdělit na tři základní oddíly: básničky určené pro batolata (1–3 roky), předškoláky (3–6 let) a školáky. Všechny tři oddíly jsou navíc rozčleněny na menší úseky podle toho, jakým způsobem je možné básničky používat, jak si s nimi hrát nebo s nimi tvořivě pracovat. Ke každé básničce nebo souboru podobných básniček je podán podrobný návod, jak je používat. Je to v podstatě jednoduchá kuchařka pro začátečníky, která se však místo lahodných pokrmů věnuje básničkám.

Tato kniha vyšla již v roce 2007 pod názvem *Hrajeme si s básničkou*. Nyní vychází znovu v lehce přepracované podobě a s novými ilustracemi.

Pevně věřím, že každý, komu se knížka dostane do rukou, v ní najde něco, co jej upoutá, zaujme, poučí i pobaví. Mým záměrem bylo vytvořit jakousi rodinnou knížku, která po přečtení nezapadne hluboko v domácí knihovně, ale poslouží všem členům rodiny. Doufám, že po jejím přečtení se k ní budete stále vracet, společně se svými dětmi si budete s básničkami tvořivě hrát, a navíc snad i získáte nový pohled na všechny ostatní verše, básně či říkanky pro děti.

1. Vývoj řeči

Řeč je tím nejpodstatnějším, čím se odlišujeme od světa zvířat. Je to dáno mimo jiné tím, že řeč je jednou z nejmladších psychických funkcí, vyvinula se teprve před zhruba 40 tisíci lety. Vývoj řeči probíhá postupně během celého dětství, takže poměrně dlouhou dobu. Řeč se stala nedílnou součástí našeho života, protože slovy se navzájem dorozumíváme, vyjadřujeme pocity a myšlenky, předáváme si důležité i méně důležité informace. Slova jsme se dokonce naučili skládat do vět tak, aby dávala smysl a zároveň lahodila uchu. Ano, přesně takto vznikaly první básně.

Lidská řeč se dá posuzovat z mnoha hledisek, ale základní jsou dvě. **Porozumění**, které je odborně nazýváno receptivní složkou řeči, zahrnuje ostrost sluchu a veškeré další schopnosti, které souvisejí s přijímáním zvukových podnětů. Oproti člověku nedoslýchavému, nebo dokonce neslyšícímu má lepší předpoklady k porozumění řeči člověk s dobrým sluchem. Ten také lépe a jemněji rozlišuje odlišnosti mezi hláskami, které znějí podobně a v konečném důsledku mohou mnohdy naprosto změnit kontext sdělení. Když to převedu v žert, mohlo by se klidně stát, že se někoho zeptáme na kostel a on nás odvede do postele, protože místo kostel rozuměl postel.

Na druhé straně je samotné **vyjadřování**, které je odborníky nazýváno expresivní složkou řeči. Zahrnuje artikulaci, tedy to, jak jasně a zřetelně dokážeme hovořit. Při některých formách motorického postižení je narušena také hybnost mluvidel, čímž se schopnost komunikace výrazně narušuje. Postižený má problém se dorozumět, protože okolí nedokáže jeho obtížně srozumitelné řeči porozumět. Důležitá je také gramatická a syntaktická stránka řeči (mluvnice a větná skladba), protože mimo jiné prozrazuje naši jazykovou a intelektovou vyzrálost. Je nepochybné, že lidé s vyšší úrovní verbální inteligence mají bohatší slovní zásobu, jsou sečtější a používají řadu odborných výrazů. V řeči je možné pozorovat také jakousi obratnost ve vyjadřování. Ta může být ovlivněna u lidí s neurotickými rysy v sociálně náročných situacích. Například člověk trpící trémou má velký problém se vyjádřit, pokud se od něj očekává podání vysokého výkonu, například při ústní zkoušce, nebo má-li hovořit před velkou skupinou lidí.

Se schopností mluvit se nerodíme. Řeč se naprosto přirozeně rozvíjí v sociálním prostředí, mezi lidmi, především posloucháním a napodobováním slov, vět a souvětí. To dokládají mimo jiné příklady takzvaných vlčích dětí Amaly a Kamaly. Tato dvě indická děvčátka se v raném dětství dostala mimo lidskou společnost a byla vychovávána vlky. Obě dívky vydávaly pouze hrdelní zvuky a také tělesně byly poznamenány pobytem mimo lidskou společnost. Protože napodobovaly chůzi vlků, nenaučily se chodit po dvou, ale po čtyřech. Měly mohutná ramena, silné nohy a na plochách, které se dotýkaly země, tedy na kolenou, loktech a dlaních, měly silné mozoly. Když byly v roce 1920 objeveny a odchyceny, začalo se s jejich systematickou převýchovou, aby bylo možné jejich alespoň částečné začlenění do společnosti. Mladší dívka, která byla pojmenována Amala, zemřela necelý rok po zajetí. Tehdy jí byly skoro tři roky. Starší z dívek, Kamala, se teprve po dvou letech naučila prvních pár slov. Později zvládala i velmi jednoduché práce, ale za deset let od jejího objevení a následné snahy o postupnou převýchovu také zemřela.

Přehled vývoje řeči

Řečový vývoj je postupný, rozvíjí se podle určitých pravidel a zákonitostí. Na následujících stránkách proto chci podat základní přehled toho, jak vývoj v jednotlivých věkových obdobích probíhá. Je to zejména proto, aby rodiče měli možnost vývoj svého dítěte krok po kroku sledovat, a také jej vhodným způsobem podpořit. Nedoporučuji ovšem podrobné tabulkové srovnávání, protože tabulky říkají pouze to, jak probíhá vývoj v rovině průměru. Každé dítě je jiné, a proto je přirozené, že i řečový vývoj bude u někoho rychlejší, u někoho pomalejší. Když se například stanovuje období, kdy dítě obvykle řekne první slůvko, dělá se to tak, že se dlouhodobě sleduje velký vzorek malých dětí a u něj se zaznamenávají údaje o prvních řečových projevech. Pak se tyto hodnoty sečtou a vydělí počtem dětí, které byly objektem zkoumání. Uvedu zjednodušený příklad. Kdybychom měli na sledování 10 dětí, zjistili bychom, že první slovo se objevilo u prvního v 8 měsících, u druhého ve 12 měsících, u dalších

ve 14 měsících, v 9 měsících, v 15 měsících, v 10 měsících, v 9 měsících, v 11 měsících, ve 12 měsících a v 9 měsících. Po sečtení a vydělení deseti (bylo 10 zkoumaných dětí) bychom dospěli k závěru, že v této skupině dětí byl průměrný věk při vyřčení prvního slůvka necelých 11 měsíců. Přitom ve skutečnosti pouze jedno z dětí své první slůvko řeklo opravdu v 11 měsících. Naopak jsou mezi dětmi patrné velké rozdíly. Tento příklad jsem záměrně uvedla zejména z toho důvodu, že mnoho rodičů, kteří čtou populárně-vědecké příručky o vývoji dětí, se často zbytečně strachuje, že jejich děťátko neodpovídá vývojovým normám. Ani psycholog, který dítě vyšetřuje, se nedrží těchto uměle vytvořených norem, ale naopak přihlíží ke své klinické zkušenosti a dítě hodnotí podle toho, jak se mu při vyšetření jeví.

0–6 týdnů

Aby se dítě naučilo mluvit, potřebuje nejprve jakousi přípravu k rozvíjení schopností, které s mluvením těsně souvisejí. Toto přípravné období trvá od narození zhruba do 6. týdne života dítěte. Jedná se většinou o neartikulovaný, jednotvárný křik. Je to víceméně reflexní záležitost, která má velký význam pro rozvoj dýchacích orgánů a mluvidel. Tento křik nemusí vždy znamenat, že dítě něco bolí nebo pociťuje nějakou nespokojenost. Babičky často výstižně tvrdí, že si dítě musí procvičit plíce. Troufám si tvrdit, že již v porodnici se většina maminek naučí rozpoznat křik svého dítěte a rozlišit jej od křiku ostatních miminek. Je to dáno výškou nebo hloubkou zvuku, jeho intenzitou a zbarvením, což je u každého dítěte individuální. Objevuje se také první komunikační podtext ze strany malého novorozence. Někdy totiž začne miminko reagovat na hlas matky a dává najevo, že ji poznalo, třeba tím, že pusinkou naznačuje sací pohyby anebo rychle pohybuje končetinami.

Okolo 3. týdne se většinou začíná objevovat úsměv jako projev první neverbální komunikace. To je pro rodiče velkou odměnou a povzbuzením pro další sbližování a povídání si s dítětem, které je potom čím dál častěji schopno a ochotno reagovat na lidský hlas a dokáže jej už i bezpečně rozlišit mezi jinými zvuky.

6 týdnů – 3 měsíce

Postupem času se začíná měnit rozsah a síla křiku děťátka. Některé maminky dokážou rozpoznat křik způsobený bolestí nebo hladem, který se projevuje jako opakovaná série zvuků o různé výšce nebo hloubce tónů. Při nespokojenosti je na začátku křiku hlas tvrdší, při spokojenosti naopak měkčí. Dá se říci, že toto je první snaha o komunikaci. Nejčastějším hlasovým projevem jsou hrdelní zvuky. Protože děťátko převážně leží v postýlce a je v horizontální poloze také při chování a kojení, jazýček je zapadlý v zadní části pusinky. Protože dítě ještě nedostatečně ovládá svaly svého těla, a tedy i jazýčku, jiný zvuk než hrdelní ani není možné vyloudit.

Ve 3. měsíci se neverbální komunikace zdokonaluje, dítě reaguje úsměvem nejen na hlas nejbližšího pečovatele, ale také na úsměv, který vidí u dospělého. Reaguje dokonce i na jakoukoliv lidskou tvář, třeba na fotografii v životní velikosti.

4–6 měsíců

Dítě už samo aktivně vyhledává zdroj zvuku a otáčí za zvukem hlavičku. Když dítě oslovíme, usmívá se.

Kolem 6. měsíce

Dítě si v tomto období začíná hrát s pusinkou a jazýčkem. Zajímavá pozorování provádí s oblibou u jídla. Zjišťuje, jak se jím vydávané zvuky změni, když má plnou pusinku. Dítě například schválně vyprskne potravu, s plnou pusinkou vyluzuje různé zvuky, pusinku si ručkou zakrývá a podobně. Tato hra mu přináší uspokojení ze zkoumání vlastního těla a z objevování nových dovedností.

V tomto období je již možné s dítětem uskutečnit první rozhovor. Samozřejmě si musíme odmyslet obsahovou stránku! Děťátko žvatlá a maminka nebo jiná osoba mu naslouchá. Pak se role vystřídají. Dítě na oplátku pozorně naslouchá mluvě dospělého.

Kolem 9. měsíce

V tomto období dochází k velmi výraznému rozvoji sluchového vnímání. Dítě vnímá nejen různé zvuky, ale zejména lidskou řeč. Nejenže jí naslouchá, ale snaží se také o její nápodobu. Je jasné, že v tomto věku ještě není schopno dostatečně porozumět obsahu všech napodobovaných slov. Odborně se tento proces nazývá fyziologická echolálie. Současně s rozvojem sluchového vnímání se rozvíjí také vnímání zrakové a dítě velmi pozorně sleduje pohyby úst a jazyka při komunikaci dospělých, snaží se odezírat a napodobovat.

Dítě v tomto období již dokáže rozeznat hlas matky od hlasu jiných lidí. Také rozlišuje emocionální zabarvení hlasu. Poznává, zda se někdo hněvá, nebo má radost. Samo začíná komunikovat nejen s lidmi, ale také s hračkami, kterými je obklopeno. Reaguje na oslovení vlastním jménem.

8–12 měsíců

Ještě před 1. rokem života začíná dítě rozumět obsahu některých slov a významu jednotlivých zvuků. Dochází k velkému rozvoji porozumění, které je čím dál patrnější. V tomto období již například dokáže zrakem vyhledat osobu nebo věc, která byla pojmenována. Ještě ne vždy na ni musí ukázat prstem, ale dokáže se na ni podívat. Začíná reagovat na jednoduché dětské hříčky, které se ovšem v předchozím období pečlivě procvičovaly. Samo od sebe se je dítě naučit nemůže. Dokáže dokonce reagovat například na takovéto otázky: „Jak jsi veliký?“, „Udělej paci, paci!“ nebo „Jak dělá kravička?“ Vzrůstá pasivní slovní zásoba, zvyšuje se tedy počet slov, kterým dítě rozumí. Aktivní slovní zásoba, tedy slova, která dítě samo aktivně používá, vzrůstá pomaleji, ale taktéž se rozvíjí. Je proto důležité s dítětem mluvit, pojmenovávat předměty a věci, recitovat jednoduché říkanky, používat konkrétní předměty i obrázky k pojmenovávání.

Dítě si již osvojilo některé komunikační dovednosti. Dokáže ukázat na známé osoby a věci ze svého okolí při vyslovení jejich pojmenování, mnohem přesněji napodobuje slova, začíná zdvojit slabiky: „Mama, baba, tata...“ Protože verbální vyjadřovací schopnosti jsou stále ještě omezené,

děti začínají živě komunikovat celým tělem, gesty a mimikou. V této době dítě nejenže chápe, co znamená gesto namíření ukazováčku na nějakou věc, ale začíná také samo ukazovat na předměty či osoby.

Koncem prvního roku se objevují první slůvka. Nejsou vyslovována dokonale a rozumí jim převážně jen rodiče. Těmto slovům se říká dětský žargon. Kromě oslovení blízkých osob dítě používá takzvané onomatopoeie, tedy slova napodobující lidské, zvířecí nebo jiné zvuky. Kromě oslovení by dítě mělo umět vyslovit alespoň dvě další slova.

1–1,5 roku

Jestliže výše popsaná stadia byla přípravou pro pozdější verbální komunikaci, v tomto období se už jedná o vývoj řeči jako takové. Nastává období jednoslovných vět. Dítě tyto jednoslovné věty používá k vyjádření svých přání a pocitů. Slova spojuje s konkrétními věcmi či osobami, pojmenovává je. Někdy může mít jedno slovo vyslovené dítětem i několik významů, které rozpoznáme nejen z kontextu situace, ale také podle mimiky, pantomimiky a zabarvení hlasu. Později dítě začíná slova kombinovat. Samozřejmě ještě ne podle gramatických pravidel, ale je to veliký posun směrem k verbálnímu dorozumění. Dítěti rozumí nejen blízcí pečovatelé, ale také ostatní. Když chce jít na procházku, řekne například „mama papa“, když má hlad, řekne „mama ham“ a maminka ví, že dítě se dožaduje jídla.

Mezi 12. a 18. měsícem dítě tedy používá jednotlivá slova. První slovo se objeví obvykle v 11. měsíci. V 18 měsících již užívá 20 slov a zhruba 150 slovům rozumí. Řeč je srozumitelná asi z 25 % a objevují se první dvouslovné věty. Polovinu slovní zásoby však stále tvoří onomatopoeie, tedy slova napodobující zvuky.

1,5–2 roky

V tomto období se zvyšuje počet osvojených slov, na začátku dítě ovládá kolem 20 slov a za půl roku až 300. Dochází k prudkému nárůstu aktivní slovní zásoby: dítě začíná přenášet označení osob, zvířat a věcí na jim podobné.

Tímto vznikají často komické situace, zejména když dítě označí jakéhokoliv muže jako tátu. Zaměřuje se na nápadné znaky, které mu něco připomínají. Muž s čepicí rádiovkou tak může být označen jako Pat z večerníčku a podobně.

Dítě je také velmi zvědavé. Dokáže nejen spojovat slova do jednoduchých vět, ale také začíná klást první otázky: „Co to je?“, „Jak se to jmenuje?“ Rodiče se musí obrnit notnou dávkou trpělivosti, protože dítěti zpravidla nestačí jedno vysvětlení, chce to slyšet znovu, a proto se ptá stále dokola. Tyto dětské perseverace, tedy ulpívavé a stále se dokola opakující myšlenky, mají svůj význam, protože je to také jedna z forem učení. Osvojení si nových znalostí při procesu učení vyžaduje také větší počet opakování.

Mezi 18. a 24. měsícem používají děti krátké věty o dvou slovech, začínají používat zájmena a rozumějí i jednoduchým souvětím.

Po 2. roce

Do 2 let o sobě dítě mluví ve třetí osobě. „Ondrášek má bagr. Maruška spinká.“ Po 2. roce dochází ve většině případů ke zlomu a dítě si osvojuje pojem „já“. Říká tedy: „Já mám bagr. Já spinkám.“ Protože jsou děti přirozeně zvědavé, poznávají mnoho nových předmětů a věcí ze svého okolí a chtějí je dokázat samy pojmenovat. Slovní zásoba tedy bezděčně narůstá.

V tomto období dochází také k rozvoji myšlení a chápání. Slova jsou nejen spojována s konkrétním významem, ale dítě je již schopno postřehnout, jak se slova skloňují, časují a ohýbají a snaží se to ve své řeči také používat. Věty se prodlužují, dítě začíná používat souvětí. Nejprve souřadná: „Mám hlad na čokoládu a chci spát.“ Později podřadná: „Když budu hodný, dostanu bonbón.“

Ve 3 letech se již dítě většinou vyjadřuje v krátkých větách, které jsou docela dobře gramaticky uspořádané. Jen slovosled může být malinko přehozený. Výslovnost ještě také není dokonalá, protože některé hlásky jsou pro děti obtížné na vyslovení; zčásti proto, že se stále rozvíjí schopnost